

Nyelv, vallás, identitás egy romani–magyar kétnyelvű görögkatolikus közösségben

Lakatos Péter

Tyumaro shero bandyaren le Rajeske!
Fejetekeť hajtsátok meg az Úrnak!
(Le Somnakunemujesko Sunto Janosheski Liturgia — rig)
(Aranyszájú Szent János Liturgiája — részlet)

1. Rövid történeti áttekintés

Mind az egyetemes, mind pedig az egyháztörténelem lapjait olvasva azt tapasztalhatjuk, hogy a vallás gyakran összefüggésben van egy nemzet, ország, állam vagy akár egy egész földrész erkölcsi felfogásával, a vallási értékek egész társadalomban való elfogadásával. E felfogásnak vannak radikálisabb formái, mint például a közéleti teokrácia (iszlám), ahol az állami és vallási törvények megegyeznek. Olyanról is tudunk, ahol sokáig a nemzet egyenlő volt a vallással, mint például a zsidók esetében. Többnyire azonban ma már az állam és a vallás külön intézményként funkcionál.

Európa jelentős része kereszténynek mondható, de a törvények nem ugyanolyan módon érvényesek rájuk. Például a keresztény egyházak jelentős része elítéli az abortuszt, amely törvénynek betartása minden megkereszteltre vonatkozik, állampolgárként azonban az állami törvények nem kötelezik a megkereszteltet az abortusz elleni vallási törvény betartására.

Mivel minden államnak van egy vagy több hivatalos nyelve, így gyakran a nyelv is összefüggésben van a vallással, amely — különösen intézményesült formájában — minden korban a nyelvhasználatot befolyásoló tényezőként lépett fel.¹ A zsidóknál az héber és az arámi, az európai kereszténységben a görög, az ósláv, illetve a latin nyelv volt a vallás *lingua franca*-ja. Európában a reformáció adott utat a nép nyelvének, a Katolikus Egyházban viszont egészen a II. vatikáni zsinat bezárásáig (1965) az egyházi törvények tiltották a népnyelven való liturgiavégzést. Ezt csak a *Sacrosanctum Concilium* (SC) kezdetű konstitúció (a Szent Liturgiáról)² változtatta meg: „Mivel azonban mind a szentmisében, mind a szentségek kiszolgáltatásában, mind a liturgia más területein gyakran nagyon hasznos lehet a népnek számára anyanyelvének használata, nagyobb teret kell számára biztosítani. Ez elsősorban az olvasmányokra és a felszólítá-

¹ KISS Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat*. Tankönyvkiadó, Budapest 1995. 113.

² DIÓS István (szerk.): *A II. Vatikáni Zsinat Dokumentumai*. Szent István Társulat, Budapest 2007.

sokra, bizonyos könyörgésekre és énekekre érvényes az alábbi fejezetekben erre vonatkozó részleges szabályok szerint.” (SC 36) A II. vatikáni zsinat nemcsak nyelvi szempontból nyitott, de új lendülettel fordult valamennyi népcsoporthoz: „Az Egyház nem kötődik kizárólagosan egyik fajhoz vagy nemzethez sem.” (GS 58)

A romák tekintetében szintén a II. vatikáni zsinat után történt nagyobb előrelépés. 1965-ben VI. Pál pápa a zsinati atyák kíséretében meglátogatta a cigánytábort Pozeziában. Máig híres mondata: „Ti nem az Egyház peremét képviselitek most, hanem éppen a központját alkotjátok, az Egyház szívében vagytok”. Az Egyház a testvéri befogadás hangján szólalt meg. A Zsinat gondolatait követik a CIC (*Codex Iuris Canonici*) 383. és 771. kánonjai, amennyiben a püspökök és plébánosok gondoskodását kiterjeszti azokra, akik életkörülményeik miatt átlagos és rendes lelkipásztori gondozásban nem részesülnek eléggé. 1988-ban II. János Pál pápa létrehozta a Vándorlók és Utazók Lelkigondozásának Pápai Tanácsát, és rábízta a cigányság evangelizálását is. 1997. május 4-én a pápa boldoggá avatta Ceferino Giménez Malla spanyol cigányt, aki szentségi házasságban élt, kitűnt a felebaráti szeretetben, az üzleti életben is embertársai tisztelete és szeretete vezette. 1936-ban életét áldozta hitéért, egy katolikus pap védelmében.³ 2006-ban a Vándorlók és Utazók Lelkigondozásának Pápai Tanácsa kiadta az *Irányelvek a Cigánypasztorációban* (IC) című római dokumentumot, amely az inkulturáció tekintetében hangsúlyozza, hogy a liturgikus szövegeket, a Szentírás és az imádságok szövegeit szükséges lefordítani a különböző régiókban élő más-más népek által beszélt nyelvekre. (IC 61)

1.1. A magyarországi cigányság és a vallás

Sir Angus Fraser szerint a cigányok mindig az adott ország domináns vallását követték, hogy ezzel is pozitívabb elbírálás alá essenek, hogy könnyebben befogadják őket. Ilyen módon beszélhetünk katolikus cigányokról, orthodox cigányokról, protestáns cigányokról és muszlim cigányokról.⁴

Nincsenek megbízható adataink a cigányok valláshoz fűződő viszonyáról sem. Egyes kutatók úgy vélik, hogy a cigányság keresztény mivoltát régebbinek kell tekintenünk, mint közép-európai tartózkodásukat, és alapjait a közel-keleti vallások között kell keresnünk.⁵ A XIX. századból több — nyomtatásban is megjelent — cigány nyelvű imádság is fennmaradt,⁶ feltételezhetjük azonban, hogy ezeknek inkább irodalmi jelentősége volt nagy, semmint egyházközségekben, gyülekezetekben való használata.

³ BALOGH Józsefné: *Krisztusi közösség építése a cigányság körében*. MS, Budapest 2008. 29. Letölthető: ceferino.hu/media/pdf/krisztusi_kozosseg.pdf.

⁴ Angus S. FRASER: *A cigányok*. Osiris Kiadó, Budapest 2007. 288.

⁵ OLÁH Judit: *A hodászi cigányok vallásos élete. Le hodásake romengo relégiáno trajo*. Romológiai Kutatóintézet, Szekszárd 2001. 106 (23). (Studia Minoritatum 2)

⁶ IPOLYSÁGI BALOGH Jancsi: *Legelső cigány imádságok, a mely mind a két magyar hazában lévő cigány nemzet számára fordította Ipolysági Balogh Jancsi nemzeti zenekar igazgató*. Jos. Beimel, Esztergom 1850; NAGY-IDAÍ SZTOJKA Ferenc: *Ő császári és magyar királyi fensége József főherczeg magyar és cigány*

A XX. század szörnyű eseményei (I–II. világháború, kommunizmus) az egész társadalmat, különösen az egyházakat súlyosan érintették. Ezek nagymértékben befolyásolták az egyházak cigányokkal való kapcsolatát is.

A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Kisebbségjogi Intézetének Kiadványa 1941-ben az anyanyelv, nemzetiség és vallás tekintetében a következőt írja a cigányok kapcsán, miután minden más kisebbség (német, szlovák, román, ruszin, horvát) adatait ismerteti: „A cigányok egyetlen törvényhatóságban sem alkotják a népesség említésre méltóbb hányadát. Igaz viszont, hogy a cigány fajúak aránya országszerte lényegesen magasabb, mint akár az anyanyelvileg, akár nemzetiségileg cigányoké. Éppen ezért és a cigánykérdés súlyos demográfiai, kulturális, morális, közegészségügyi és közigazgatási jelentőségére való tekintettel érdemel fokozott figyelmet, hogy a cigányok még a minimális anyanyelvi adatok szerint is nagyon sok vármegye és város etnikai képét színezik át.”⁷ Ebből a néhány mondatból az derül ki, hogy bár tisztában vannak a súlyos problémákkal, de tulajdonképpen adatokat nem ismertetnek; későbbi adatokat erre vonatkozólag nem találtam. Egy 60 évvel későbbi, 2003-as kutatás — amely gyakorlatilag szintén a nyelv és vallás összefüggését vizsgálja a kisebbségeknél — kísértetiesen ugyanezt írja le, mint fentebb láthattuk: „A roma/cigány kisebbséggel szándékosan nem foglalkoztunk a többiekéhez képest nagyságrenddel nagyobb létszáma, valamint eltérő problematikája miatt.”⁸ Úgy tűnik tehát, hogy a társadalom peremén lévő cigányok/romák sajátos élethelyzete miatt vallásuk kevésbé volt kutatható terület más kisebbségekkel, nemzetiségekkel szemben, mivel elsősorban életkörülményeik, szociális helyzetük miatt nem tudtak a helyi, már meglévő egyházközségekhez, gyülekezetekhez igazán integrálódni.

A nemzeti kisebbségeknek vallásilag, egyházilag szervezett közösségei vannak. Ugyanakkor, ha ez a helyzet sérül, akkor jogosan beszélhetünk vallási, egyházi kisebbségekről is.⁹ A cigányság tehát nem csak társadalmi szempontból nevezhető kisebbségben lévő nemzetiségnek ebben az időszakban, hanem vallási tekintetben is, hiszen lelkipásztori ellátásuk sem volt megoldott.

A század második felében az ilyen jellegű listázásokat a törvények is tiltották, tiltják, pl. a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény 11. § (1) bekezdése kijelenti: „Valamely nemzetiséghez való tartozás kinyilvánítása az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga.” Ebből kiindulva tehát nem lehet semmilyen etnikai, kisebbségi, nemzetiségi listát felállítani az egyén bejegyzése nélkül. Csak a népszámlálási adatokra tudunk hivatkozni, és az abban fellelhető számok tekintetében, valamilyen megközelítőleges képet felállítani a cigányság vallási, nyelvi hovatartozásáról.

nyelv gyök-szótára. Malatin A. Nyomda, Kalocsa 1886; NAGY-IDA SZTOJKA Ferenc: *Ő császári és magyar királyi fensége József főherczeg magyar és cigány nyelv gyök-szótára.* Rosenbaum Nyomda, Paks 1890.

⁷ THIRING Lajos (szerk.): *Anyanyelv, nemzetiség és vallás.* Budapest 1941. (A királyi Pázmány Péter Tudományegyetem Kisebbségjogi Intézetének Kiadványai VII) 26–27.

⁸ BARCZY Magdolna — RUDAS János — SZAMOS Erzsébet: „Nyelv, kultúra, vallás. Identitásörzés és asszimiláció magyarországi kisebbségeknél”, *Jel-Kép* 2000/3. 47–62 (47).

⁹ ANDRÁS Károly: „A magyar kisebbségek egyházi élete”, *Regio* II (1991) 13–36 (13).

Korcsoport	Katólikus		Ebből:		Orthodox		Református	Evangelikus	Izsaelita	Más vallási	Vallási	Ateista	Nem kívánt	Összesen
	Katólikus	Ebből:	római katolikus	görög katolikus										
2.3.9.A népesség vallás, felekezet, nemek és korcsoport szerint, 2011														
Férfi														
- 9	14 698		13 700	998	16	3 993	83	1 362	8	10 041	79	4 228	34 506	
10-19	16 301		15 221	1 078	22	4 601	108	1 606	16	7 936	116	4 129	34 837	
20-29	12 810		12 088	721	21	3 316	78	1 205	30	6 051	240	3 066	26 817	
30-39	11 711		11 119	599	26	2 705	80	1 394	78	5 177	263	2 906	24 340	
40-49	10 334		9 818	512	8	2 168	55	1 106	70	3 463	172	2 176	19 554	
50-59	7 472		7 144	328	16	1 542	28	648	34	2 059	110	1 308	13 217	
60-69	2 863		2 741	121	5	534	20	194	15	1 069	39	473	5 554	
70-79	855		821	34	1	187	4	36	5	169	6	121	1 388	
80-	143		139	4	1	44	-	12	-	34	1	19	254	
Együtt	77 187		72 791	4 395	116	19 090	456	256	256	7 569	1 026	18 385	159 644	
Nő														
- 9	14 109		13 133	974	17	3 782	88	1 208	3	9 367	50	3 973	32 595	
10-19	16 042		15 019	1 021	22	4 475	132	1 694	11	7 199	97	3 991	33 663	
20-29	12 663		11 946	716	17	3 261	76	1 332	11	5 352	143	2 935	25 790	
30-39	12 320		11 673	645	13	2 919	88	1 601	26	4 619	105	2 651	24 342	
40-49	10 108		9 635	473	15	2 181	56	1 242	17	2 943	74	1 857	18 493	
50-59	7 589		7 260	296	11	1 513	37	789	17	1 725	54	1 151	12 856	
60-69	3 427		3 294	133	7	650	18	322	8	584	14	420	5 450	
70-79	1 413		1 366	47	4	262	1	90	3	233	7	163	2 196	
80-	367		361	6	1	75	3	20	2	45	2	39	554	
Együtt	78 008		73 687	4 311	107	19 136	499	98	98	8 296	546	17 180	155 939	
Összesen														
- 9	28 807		26 833	1 972	33	7 775	171	2 588	11	19 408	129	8 199	67 101	
10-19	32 343		30 240	2 099	44	9 076	240	3 302	27	15 135	213	8 120	68 500	
20-29	25 473		24 034	1 437	38	6 577	154	2 537	41	11 403	383	6 001	52 607	
30-39	24 031		22 792	1 234	39	5 624	168	2 995	104	9 796	368	5 557	48 682	
40-49	20 442		19 453	985	23	4 349	111	2 350	87	6 406	246	4 033	38 047	
50-59	15 031		14 404	624	27	3 055	65	1 437	51	3 784	164	2 459	26 073	
60-69	6 290		6 035	254	12	1 184	38	516	23	1 213	53	854	10 183	
70-79	2 268		2 187	81	5	469	5	128	8	402	13	284	3 562	
80-	510		500	10	2	119	3	32	2	79	3	58	808	
Összesen	155 195		146 478	8 696	223	38 228	955	354	354	15 865	67 626	1 572	35 565	315 583

1. táblázat: A romalcigány népesség, vallás, felekezet, nemek és korcsoport szerint.
 Forrás: ksh.hu (népszámlálás 2011)

A 2011-es népszámlálási adatok szerint Magyarországon 200 820 cigány/roma nemzetiséghez tartozó vallotta úgy, hogy valamely egyház (vallásfelekezet) tagja; közülük mintegy 155 195 fő katolikus (római, görög), 67 626 fő azt válaszolta, hogy bár hisz valamiben, de nem tagja egyik egyháznak (vallásfelekezetnek) sem, 1 572-en pedig ateistának vallották magukat, 35 565 fő nem válaszolt.

A magyarországi cigányság létszámát többféle módon is megkísérelték megadni.¹⁰ A kutatók arra az eredményre jutottak, hogy a népszámlálási adatokban fellelhető számoknak a valóságban a duplája vagy bizonyos esetekben akár a triplája is lehet. Ha ezen módszerek szerint gondolkodunk, akkor azt kell feltételeznünk, hogy ma Magyarországon 400 és 600 ezer közé tehetjük azon cigányok számát, akik valamelyik egyház vagy felekezet tagjai. Az szintén nehéz kérdés, hogy ebből az igen tekintélyes számból mennyien vannak azok, akik ténylegesen vallásukat gyakorló hívők.

Nemzetiség	Nemzetiség	Anyanyelv	Családi, baráti körben használt nyelv	Az előzőek alapján a nemzetiséghez tartozik		
				fő	a népesség	a 2001. évi
alapján				százalékában		
Cigány (romani, beás)	308 957	54 339	61 143	315 583	3,2	153,4

2. táblázat: A cigány/roma nemzetiségi népesség száma, aránya a nyelv (romani, beás) tekintetében. Forrás: ksh.hu (Népszámlálás 2011)

A 2011-es népszámlálási adatok a hazai nemzetiségek anyanyelvére, anyanyelveire is rákérdeztek. A 308 957 főből 54 339 mondta azt, hogy anyanyelveként, és 61 143, hogy családban, illetve baráti körében használja a romani vagy a beás nyelvet. (2. táblázat) Ha a fent említett módszerrel számolunk, akkor azt kell feltételeznünk, hogy kb. 150–200 ezer közé tehető azon cigányok száma, akik beszélik a romani vagy a beás nyelvet. Ha középértéket veszünk, akkor azt kell mondanunk, hogy fél millió cigány hívőből 180 ezer főt érint a nyelv kérdése is a mindennapjaiban. Ehhez a számhoz képest — a társadalom egészéhez viszonyítva is — igen csekély a már meglévő cigány vallási közösségek, gyülekezetek száma. Természetesen a számok önmagukban nem alkalmasak arra, hogy meghatározzák egy adott népcsoport attitűdjét a transzcendens iránt, sem spiritualitást, sem lelki attitűdöt nem tudnak kifejezni, viszont ezek intézményesült jellegének hiányosságára felhívhatják a figyelmet.

Az elmúlt évtizedekben a történelmi egyházak nyitottabbá váltak a cigánypasztoráció (cigányok evangéliumi lelkigondozása) iránt. Több, kisebb-nagyobb alulról jövő kezdeményezést is láthatunk. A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia (MKPK) által felállított Migrációs Iroda nagyjából 50 kezdeményezést tart számon, amely cigányokkal foglalkozik. A Szent Jeromos Katolikus Biblia Társulat 2008-ban a világon először adta ki a teljes Szentírást lovári nyelven, Vesho-Farkas Zoltán roma mű-

¹⁰ KERTESI Gábor — KÉZDI Gábor: *A cigány népesség Magyarországon*. Socio-Typo, Budapest 1998; KEMÉNY István — JANKY Béla — LENGYEL Gabriella: *A magyarországi cigányság, 1971–2003*. Gondolat — MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2004.

fordító munkáját.¹¹ Ezen a területen meg kell említenünk még a Magyarországi Református Egyház,¹² valamint a Magyar Püünkösdi Egyház és a Hit Gyülekezete¹³ elért eredményeit is.

1.1.2. Hodász — a „cigány Róma”

Európa máig legjelentősebb önálló cigány/roma vallási közössége Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében, Hodászon található.¹⁴ A nagyközség a Mátészalkai Kistérség része. A 2011-es népszámlálási adatok szerint a 3370 főből 773 vallották magukat a roma/cigány nemzetiséghez tartozónak. A településen 1273 görögkatolikus volt 2011-ben, de arra vonatkozóan nem tartanak fent statisztikát, hogy ebből mennyi roma és nem-roma. A helyi egyházi vezetés 300–400 főre becsüli a roma nemzetiséghez tartozó görögkatolikus hívek számát. A történelmi egyházak (református, evangélikus, stb.) mellett 325-en vallották magukat más felekezethez tartozónak. A kutatás szempontjából releváns Golgota Keresztény Gyülekezetnek (Gyülekezet) hivatalosan 250 bejegyzett hívője van Hodászon, de itt sem tartanak fent nemzetiségi listát, azaz, hogy ki roma és ki nem az. A Gyülekezet tagjainak nagy része — mint azt a későbbiekben látni fogjuk — a görögkatolikus egyházközségből vált ki.

A magyarországi cigánypasztoráció atyja Sója Miklós görögkatolikus pap, aki 1941-ben kezdte meg szolgálatát a faluban. A cigányok közt elért sikerének legfőbb okai között szerepel az is, hogy megtanult cigányul, és lefordította a bizánci egyházban leggyakrabban használt Aranyszájú Szent János Liturgiáját, ezenkívül más, a liturgián kívül használt szent énekeket, imádságokat, sőt irodalmi színdarabot is. Majd félszáz év munkája nyomán egyedülálló sikereket értek el a helyi roma közösség tagjai: egy épületkomplexum részeként új templomot, közösségi házat, szociális otthont, családok átmeneti otthonát, konyhát és „kéttannyelvű” óvodát is sikerült építeniük. A helyzet azonban nem ilyen egyszerű. A nyolcvanas éve végén megjelentek az újprotestáns mozgalom tagjai is a faluban — kezdetben Hit Gyülekezetének, később Golgota Keresztény Gyülekezetnek nevezték magukat —, és sokan áttértek az új vallásra.¹⁵

¹¹ DÜL Géza: „A cigányság evangelizálása”, *Távlatok* 74. sz. (2007/1) 76 skk.

¹² HADHÁZY Antal: „A cigány-misszió területén szerzett tapasztalatokról”, *Theológiai Szemle* XXVI (1983) 177–179; UŐ: „A cigánymisszió helyzete ma”, *Uo.* XXXV (1992) 93–95.

¹³ GYETVAI Gellért: „Keresztény romagyülekezetek Magyarországon — általános jellemzők”, in PUSZTAI Gabriella — LUKÁCS Ágnes (szerk.): *KözösÉGteremtők — Tisztelgés a magyar vallásszociológusok nagy nemzedéke előtt*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen 2014. 365–380.

¹⁴ BÁLINT B. András: „Feltámadás Hodászon”, *Mozgó Világ* XIII (1987) 18–38; DANKÓ Mihály: „Egy «házat» akarunk — Hamarosan cigány templom épül Hodászon. Európai zarándokhely lehet”, *Kelet-Magyarország* LI (1994) 5.

¹⁵ JUHÁSZ Éva: *Sója Miklós öröksége Hodászon*. Cigány Néprajzi és Történelmi Egyesület Romológiai Kutatóintézete, Szekszárd 2004. (Studia Minoritatum VII)

1.1.2.1. Egy nyelv — egy etnikai identitás — két vallási identitás

A fokozatosnak mondható áttéréseknek köszönhetően családok szakadtak szét, éltető szokások, szakrális tevékenységek hagytak alább, mint például a Szent Liturgia romani nyelven való végzése, hiszen a helyi Gyülekezetben leginkább magyarul zajlik az istentisztelet. Ezzel egyidejűleg egy etnikai és nyelvi közösség vallási, teológiai szempontból két táborra szakadt, létrehozva egy új nyelvi színteret is.

A vallás mint faktor is összekapcsolható a nyelvi izolációval. Több olyan közösség is ismeretes a világon (amish-ok, Athosz-hegyi szerzetesek, tibeti szerzetesek), amelyeket nem a külső társadalom szegregált, hanem elkülönülésük önmagukra irányul, a csoport önkéntes döntésének eredménye.¹⁶

A sajátos helyzet kialakulása lehetőséget nyújt a nyelvmegőrzés és a nyelvcseré vizsgálatára, a helyi roma közösség vallási elkülönülésére az identitás és a nyelvhasználat tekintetében. Nyelvcseréről akkor beszélünk, ha egy adott nyelvi csoport egy szokásosan használt nyelvről fokozatosan áttér egy másikra.¹⁷ „A nyelvmegőrzés arra a helyzetre utal, amikor egy közösség tagjai megpróbálják megtartani azt/azokat a nyelvet/nyelveket, amelyet/amelyeket használnak és megőrizni azokat a nyelvválasztási mintákat, amelyek jellemzik a közösség nyelvhasználatát.”¹⁸

Többféle faktor is befolyásolhatja a nyelvmegőrzést és a nyelvcserét, mint pl.: nyelvi attitűdök, politikai és jogi faktorok, nyelvhasználati színterek.¹⁹ Nyelvi színtér lehet egy vallási közösség temploma, gyülekezeti imaháza is.

1.1.2.2. Más színterek

A vallási különbözőségekből eredően a Gyülekezethez tartozó roma szülők a gyermekeiket jellemzően önkormányzati óvodába járatják, ahol nyilvánvalóan az óvodai nevelés „csak” magyar nyelven történik, míg a görögkatolikus hívek az egyházközséghez tartozó Angyalok Kertje Óvodába íratják gyermekeiket, ahol az odajáró gyermekek cigányul és magyarul tanulnak, imádkoznak, játszanak. Nem csak a magyar

¹⁶ BARTHA Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó Budapest 1999. 147. Uő: *Nyelvhasználat – emigráns kétnyelvűség: Szociolingvisztikai vizsgálatok a detroiti magyar közösségben*. Egyetemi doktori értekezés. ELTE. Budapest 1991. 147.

¹⁷ Uriel WEINREICH: *Languages in Contact: Findings and Problems*. Linguistic Circle, New York 1953; Joshua A. FISHMAN: *Language Loyalty in the United States. The Maintenance and Perpetuation of Non-English Mother Tongues by American Ethnic and Religious Groups*. Mouton, The Hague 1966; BORBÉLY Anna: *Nyelvcseré. Szociolingvisztikai kutatások a magyarországi románok közösségében*. MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya, Budapest 2001.

¹⁸ BORBÉLY Anna: „Egyház és nyelvmegőrzés”, in KOZMA István — PAPP Richard (szerk.): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Válogatás a Változások a Kárpát-medence etnikai tér- és identitás szerkezetében című konferencia előadásaiból. Gondolat — MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest 2003. 176–204 (176); hivatkozik: Charlotte HOFFMANN: *An Introduction to Bilingualism*. Longman, London 1991. 185, valamint BARTHA Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 1999. 129.

¹⁹ William DOWNES: *Language and Society*. Cambridge University Press, Cambridge 1998². 62.

nyelvet gyakorolhatja „hivatalos kereteken” belül a leendő iskolás, hanem a cigány nyelv használatával otthon is érezheti magát, hiszen az óvónők, dajkák maguk is beszélnek a romanit. Mindez azt eredményezheti, hogy az addig együtt szocializálódó roma gyermekek között nyelvi különbségeket fogunk észlelni. Nagy valószínűséggel a görögkatolikus gyermekek romani anyanyelve szókincsében is fejlettebb lesz, hiszen intézményes kereteken belül is használják azt, míg a másik csoport tagjai nehezebben használják majd kétnyelvű mentális lexikonjukat, azaz azt a rendszert, amely a szavak jelentését, illetve az egyéb nyelvi jeleket, valamint a nyelvi szabályokat tárolja.²⁰

A mentális lexikon vizsgálatakor figyelembe kell vennünk, hogy a lexikon nem állandó és nem rögzült, hanem változik és átrendeződik. Ha az egyén mindkét nyelvet kiegyensúlyozottan használja, a szemantikai tartalom nyelvtől függetlenül aktívulódik.²¹ A kérdés csupán az, hogy mit tekintünk kiegyensúlyozottnak. Kérdés az is, hogy a gyermeket érő impulzusok vagy éppen ezek hiánya a szülők, a pedagógusok, egyházi vezetők az adott közösség részéről mire sarkalja az egyént? A nyelvek kiegyensúlyozott használatára vagy éppen az ellenkezőjére?

Réger Zita már a '70-es évek elején felhívja a figyelmet arra, hogy a cigánygyermek jelentős része nem magyar anyanyelvű, a beiskolázáskor azonban mégis annak tekintik őket és a magyar nyelv elsajátításához semmiféle külön segítséget nem adnak nekik. Ez önmagában már akkor is problémát jelent, ha valaki egyszerűen csak nem beszél anyanyelvi szinten az iskolai oktatás nyelvét. Még nehezebb ott, ahol ez párosul a szociális, kulturális tényezőkkel összefüggő beilleszkedési nehézségekkel.²² A szakértői rehabilitációs bizottságok elsősorban a gyermekeknek a többségi elvárásokhoz viszonyított deficitjeire koncentrálnak, kiemelve a „hiányos szókincsét”, a „hiányos fogalmi gondolkodást”, a „rendezettség hiányát”, az „iskolai teljesítményre való motiváltság hiányát”. Ha a gyermekeket nem sikerül az egynyelvű és/vagy „középosztálybeli” elvárások alapján „oktatható állapotba” hozni, mindez jelentősen hozzájárul „fogyatékosként” való besorolásukhoz, ezáltal a cigány gyermekek számának a speciális iskolákban, programokban található igen magas — és kognitív szempontból gyakran indokolatlan — arányához.²³ A vallás segítségével viszont a szóban forgó intézményben nem deficitként kezelik a kétnyelvűséget, hanem előnyként.

Számos tényező befolyásolja a gyermekek nyelvi szocializációját, ilyen lehet a hit, hitvilág, és az ezekkel kapcsolatos szavak használata. Az óvodai és az iskolai hitoktatás során pedig számos új nyelvi formával találkozhatnak a gyermekek, ez pedig hozzájárulhat a nyelvi fejlődésükhöz, akár új szavak tanulásával, akár számos más módon is. Különösen fontos ez annak fényében, hogy a nyelvhez vezető utak különbözőek lehetnek. A közösséget jellemző társadalmi, emberi viszonyok, viselkedési és beszéd-

²⁰ CSÉPE Valéria — GYŐRI Miklós — RAGÓ Anett: *Általános pszichológia 1–3. — 3. Nyelv, tudat, gondolkodás*. Osiris, Budapest 2008.

²¹ NAVRACSICS Judit: *A kétnyelvű mentális lexikon*. Balassi Kiadó, Budapest 2007. 14.

²² RÉGER Zita: „Kétnyelvű cigánygyermek az iskolakor elején”, *Valóság* I (1974) 50–61 (50).

²³ BARTHA Csilla — HÁMORI Ágnes: „Cigány közösségek, nyelvi sokszínűség és az oktatás nyelvi kihívásai”, *Európai Tükör* XVI/3 (2011) 107–126 (122).

módok, értékek, hitek és hiedelmek jelen vannak a gyermek és közvetlen környezete közötti kapcsolatban.²⁴ Nem csak a gyermekek nyelvi szocializációjára érvényes ez a megállapítás, hanem minden emberi stádiumot jellemez, hiszen a világ változásával, a nyelv változásával az ember nyelvi attitűdjei is változnak.

2. A kutatás célja — Attitűdvizsgálat

A jelen tanulmány a vallásilag heterogén, Hodászon élő romani–magyar kétnyelvű oláh cigány közösség nyelvhasználatával foglalkozik, arra keresve a választ, hogy a vallási vagy inkább az etnikai összetartozás nagyobb-e a beszélt nyelv tükrében. Célunk, hogy a vallás, a nyelv és a roma identitás összefüggéseinek vizsgálatával választ kapjunk a kérdésre: Mi a nagyobb összetartó erő: a cigányság vagy a vallás?

2.1. Hipotézis

Feltételezzük, hogy a Szent Liturgia cigány nyelvre való lefordítása és a több mint 70 éves hagyomány nyelvmegtartó erővel hat a görögkatolikus hívekre, szebben és többet beszélnek a romani ajkú, de magyar istentiszteletre járó Gyülekezet hívekkel szemben. Továbbá azt is feltételezzük, hogy az etnikai hovatartozásnak nagyobb csoporterősítő szerepe van a felekezeti hovatartozással szemben.

3. Módszer — Az anyaggyűjtés eszközei

A tanulmány korpuszát a MTA NYTI NKFP (5/017/2001) megismételt kétnyelvűségi kutatás részeként 2012–2013-ban végzett terepmunka során rögzített, összesen 60 bővített kérdőíves interjú, több mint 60 órányi, diktafonra felvett irányított szöveg, illetve spontán beszéd adja. Az interjúkat többnyire a község közösségi házában, illetve egyes esetekben az adatközlők otthonában végeztem.

A spontán beszélgetések megfigyelése az adatközlők munkahelyén, otthonában, illetve különböző közösségi terekben történt.

3.1. A kérdőív tartalmáról

A romani nyelvű kérdőív három nagy egységből áll: 1.) Általános rész: az adatközlőkre és családjukra vonatkozó szociológiai és szociolingvisztikai háttérinformációkra kérdez rá; 2.) Nyelvhasználat és nyelvválasztás; 3.) A jelen kutatás legrelevánsabb része: a romani és a magyar nyelv használatának megoszlása informális és formális színtereken, mások beszédének szubjektív értékelése, milyen szerepe van a romani nyelvnek a cigány identitás szerkezeti elemei között. Nyelv és vallás. Vallás és etnikai tudat. Cigány nyelvű attitűd-kérdőív: etnikai öntudat, jogérvényesítés.

²⁴ RÉGER Zita: *Utak a nyelvhez*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1990. 82.

3.2. Az adatközlők kiválasztása

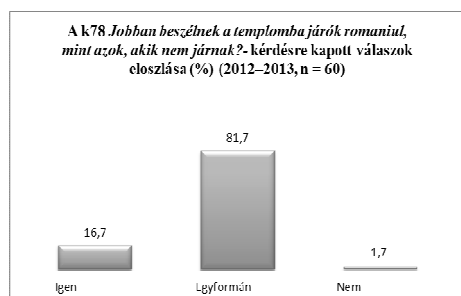
A részvizsgálatot a két csoportban megfelelő arányú adatközlővel végeztük el. Az életkor, a nem szerinti és az iskolázottság szerinti megoszlásnál 50–50%-ban választottuk ki az adatközlőket, ami a kutatás lényegére irányul, hogy miként viszonyulnak a csoportok egymáshoz, azaz miként viszonyulnak a nyelvhasználatot illetően a görögkatolikusok a Gyülekezet tagjaihoz és fordítva. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a Gyülekezet egyes tagjai nem tudták egyértelműen eldönteni, melyik felekezethez tartoznak, mivel időközönként mindkét istentiszteleti helyre eljárnak. Ez azonban nem befolyásolja számottevően az eredmények alakulását.

4. Eredmények — Nyelv, vallás és identitás

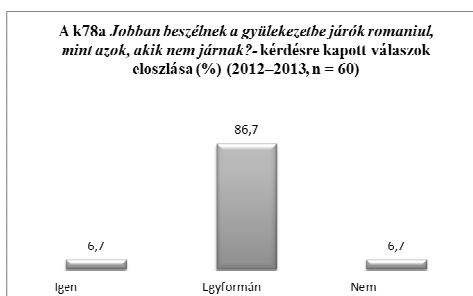
Feltezzük tehát, hogy a vallási összetartozás nyelvi szempontból erősebb, mint az etnikai. Tehát az egyes emberek felekezeti hovatartozása mint csoporthoz való tartozás erősebb, mint magához a nemzetiséghez való tartozásuk.

A kérdés feltárására eldöntendő kérdést tettünk fel. Arra kértük az adott csoport tagjait, hogy jellemezzék a másik csoport tagjainak nyelvét, nyelvtudását, pl. ilyen kérdésekkel: „Ön szerint szebben beszélnek a templomba járók cigányul, mint akik a gyülekezetbe járnak? Akik gyülekezetbe járnak, többet beszélnek cigányul? Kik beszélnek szebben, a templomba járók vagy a gyülekezetbe járók?”

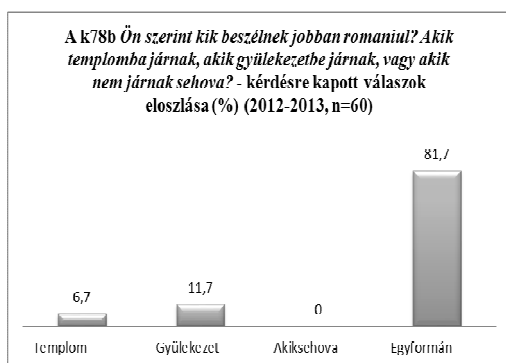
Az eredmény a következő: mindkét csoport tagjai számottevően nem tartják sem szebbnek, sem jobbnak a másik felekezethez tartozók nyelvi tudását, de a sajátjukat sem. Egységesen olyan válaszokat kaptunk, hogy, idézem: „ugyanúgy beszél mindenki, nincs különbség, testvérek vagyunk” (szó szerint: „egy apánk van”).

1. ábra

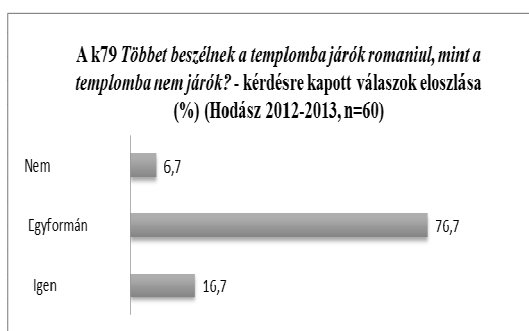

2. ábra

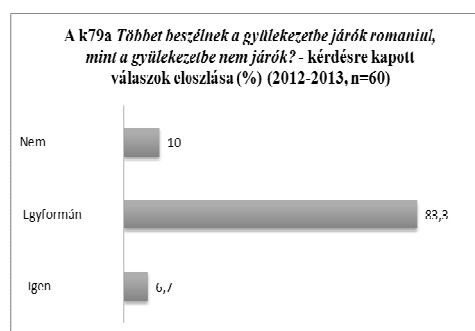

3. ábra

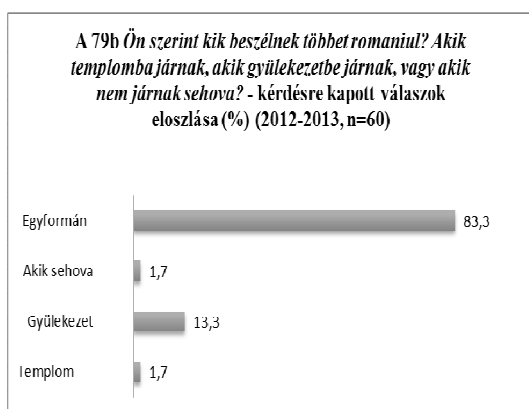
Az 1. 2. 3. összesített ábrák eredményei a következők: az adatközlők 81,7%-a szerint a templomba járók nem beszélnek jobban a közösség nyelvét a Gyülekezetbe járókéhoz képest. 86,7%-uk szerint az imaházba járók sem beszélnek rosszabbul, mint azok, akik templomba járnak. A 3. ábrán azt láthatjuk, hogy a vizsgált közösség 81,7%-a szerint egyforma a két csoport romani nyelvi reprezentációja.

4. ábra

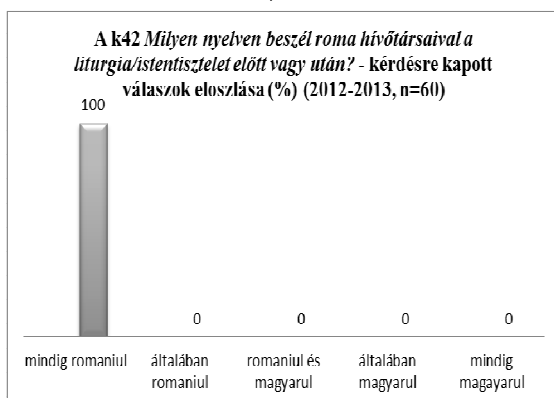
5. ábra

6. ábra

A 4., 5., 6. ábrák a mennyiségre kérdeztek rá, azaz, hogy tapasztalnak-e a hétköznapokban egyik vagy másik csoport tagjainak romani nyelvhasználatában többletet. Az adatközlők 16,7%-a szerint a templomba járók többet beszélnek romaniul, mint a Gyülekezet tagjai, 6,7 %-uk szerint viszont a gyülekezetbe járók beszélnek többet a templomba járókhoz képest. Összességében viszont, 83,3%-uk szerint, nem tapasztalnak nagyobb különbséget.

7. ábra

A 7. összesített ábrán az láthatjuk, hogy egy családon kívüli nyelvi térben — ez esetben a templomban, imaházban — hogyan viszonyulnak az adatközlők a nyelvválasztáshoz. A „Milyen nyelven beszél roma hívő társaival a szertartás/istentisztelet előtt vagy után?” kérdésre a 100 %-os „mindig romaniul” válasz egyértelműen azt bizonyítja, hogy elsősorban nem hely-

hez kötött a nyelvválasztás, hanem személyhez, illetve etnikumhoz. Romákkal romaniul beszélnek, függetlenül attól, hogy hol vannak. Ezt az állítást az ugyanebbe a kategóriába tartozó ábrák, táblázatok is alátámasztják (orvosi rendelő, bolt, posta, önkormányzat).

A következő példa jól tükrözi az adatközlők véleményét a kérdéssel kapcsolatban:

Mindenki ugyanúgy beszél, more. Egymással, romákkal mindig romaniul beszélünk. Nem beszélünk magyarul. Ha már két roma van, már rögtön romaniul beszélünk, nem magyarul, ... így ezt nem mondhatjuk, hogy gyülekezeti vagy templombajáró, vagy aki nem jár a templomba. Mindenki egyformán beszél, mert ha már van két roma, rögtön romaniul beszélünk. (34 éves, 8 ált. végzettségű férfi)

Érdekes megfigyelés, hogy a görögkatolikus egyházközség papja nem roma, a liturgia nyelve mégis az, míg a helyi Gyülekezet pásztorja roma, az istentisztelet mégis magyarul zajlik. Azaz van egy színtér (imaház), amelynek vezetője roma, de a színtéren való hivatalos emelkedett diskurzusok (ének, igehirdetés, az istentisztelet formális és informális rendjének jellemzői) magyarul zajlanak. A másik nyelvi színtér (templom) papja magyar, de minden emelkedett diskurzus a Liturgia előírt, kötött jellege miatt romaniul zajlik, informális diskurzusokra a szertartások alatt nincs lehetőség.

Mindkét közösségbe jellemzően járnak romák és nem romák egyaránt. A szertartás/istentisztelet előtt vagy után tehát a beszédpartner származása a releváns a nyelvválasztás tekintetében, nem pedig a színtér. Azaz, hogy hatással van-e a romani nyelvű liturgia a nyelvcsere folyamatának lassításában, e vizsgálatban nem volt kimutatható az attitűd-interjúk adatai szerint. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy nincs is hatással a nyelvmegtartásra a romani Szent Liturgia, hanem azt, hogy a közösség nem érzékeli a nyelvhasználat során ennek nyelvmegtartó erejét egy másik vallási csoport nyelvhasználatához viszonyítva.

A 79.c Mi a véleménye arról, hogy Hodászon fordították le a liturgiát a világon először cerhári nyelvre? — kapott válaszokban fellelhető leggyakoribb szavak, kifejezések (2012–13, n=60)	
Gkat: szép, saját, írásbeliség, hírnév, megtiszteltetés, hagyomány	Gyülekezet: szép, világhírű, jó dolog, saját nyelv

8. ábra

A 8. ábra az adatközlők leggyakrabban használt címszavait tartalmazza felekezeti megoszlásban a Szent Liturgia romani cerhári²⁵ fordítását illetően. Láthatjuk, hogy alapvetően nincs különbség a pozitív attitűdöt tekintve.

A „Milyen nyelven imádkozik magában?” kérdésre kapott válaszok eloszlásában sem láthatunk számottevő különbséget. Mindkét csoport ugyanolyan mennyiségben imádkozik magában magyarul és cigányul egyaránt.

A következő interjúrészlet jól jellemzi a vizsgált közösség romani Szent Liturgiához való attitűdjét a nyelvvel összefüggésben.

A lényege a dolognak még, hogy, hogy ... hogy az ember saját magát nézi, mintha a tükörképed lenne, érted? Mikor az életednek a tükörképét látnád, amikor ööö ez a lehetőség fennáll, hogy cigányul fogod a kezében a Liturgiát ... Van, aki fejből tudja az egészet, tehát ez sokat jelent, és az ember önmagát és az ősszülei a munkáját, az életét látod benne hát ez, ez, ezt ... egyszóval azt lehet mondani, hogy ez számunkra, így egy életforrás is. (50 éves görögkatolikus, érettségizett férfi)

Mindkét csoport értékékként tekint a romani liturgiára. A görögkatolikusok mint mindennapjaik részeként tekintenek rá, a transzcendenssel való kapcsolattartás emelkedett formájaként. A Gyülekezet tagjai a múltbeli pozitív eseményeket hangsúlyozzák és inkább a liturgia irodalmi, romani nyelvi jelentőségére utalnak, presztízsként tekintenek rá, mint identitást megőrző faktorra, de nyelvhasználati többletet sem kvalitatív, sem kvantitatív formában nem tapasztalnak.

Hipotézisünk első fele tehát — miszerint a cigány templomba járók jobban és többet beszélnek romaniul a Gyülekezet híveivel szemben — nem teljesült az attitűdvizsgálat során. Az adatközlők közel 90%-a szerint nincs különbség ebben a tekintetben, vagy nem érezhető.

Hipotézisünk második fele viszont — miszerint az etnikai identitás nagyobb a vallási identitásnál — bizonyítást nyert, mivel a templom mint nyelvhasználati színtér mindkét csoportnak a roma nemzetiséghez való tartozás szimbóluma. Etnikai azonosságot jelöl, felekezeti viszont elválaszt.

²⁵ Az általában a vlah változatokhoz sorolt, főként északkelet-magyarországi roma közösségekben beszélt cerhári változattal kapcsolatban megjegyzik, hogy átmeneti változatnak tekinthető, mivel számos, a centrális dialektusokkal közös jegyet mutat. Vö. SZALAI Andrea: „Egységesség? Változatosság? A cigány kisebbség és a nyelvi sokféleség”, in BARTHA Csilla (szerk.): *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest 2007. 42.

5. Összefoglalás

A spontán beszélgetésekből kiderül, hogy igen erős vallási elkülönülés van teológiai értelemben a két vizsgált csoport között. Egyértelműen meg tudják határozni, ki hova tartozik, milyen hitbeli alapelvek szerint tanítanak. Negatív aspektusban is emlegetik egymást. A Hit Gyülekezete tagjai a képek tisztelete miatt a görögkatolikusokat bálványimádónak titulálják, válaszul a „rock and roll-egyház” bélyeget kapják meg a görögkatolikusoktól. Vallás *contra* vallás tekintetében kézzelfogható az izoláció. Nyelvi tekintetben viszont nem különülnek el. Nem tartják a saját csoportjuk által beszélt nyelvet jobbnak, szebbnek a másiktól. A rendszerváltásig vallási egységben lévő kétnyelvű közösség a Liturgia saját nyelven való végzését a legnagyobb értéknek tekintette. Mégis a közösség egy része, különböző okok miatt, elhagyta a rítust, amely tulajdonképpen őt oda segítette, ahol most van.

A Gyülekezet szertartása — hivatalosan: „alkalma” — néhány éneket leszámítva magyar nyelven zajlik. Mindkét oldalon értéként tekintenek a liturgiafordításra, de egy-két kivételtől eltekintve úgy gondolják, nincs hatása a hétköznapi nyelvhasználatra vagy ezt nem tapasztalják.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az egyetlen cerhári nyelvű tábla, amely a faluban van, éppen a görögkatolikus templom falán van elhelyezve, Sója Miklós érdemeit hangsúlyozva. S pontosan azáltal lett világhírű ez a közösség, hogy olyan templomot építettek, amelyben saját nyelvükön imádkoznak mind a mai napig.

Hogy választ kapjunk arra a kérdésre, hogy valójában van-e nyelvmegtartó ereje a Liturgia fordításának és ez mérhető-e a két csoport nyelvhasználatában, további vizsgálatokra van szükség.

Az azonban sokatmondó, hogy az Angyalok Kertje Görögkatolikus Óvoda cigány nyelvű vallásos énekei éppen e liturgiából valók, ami magát a kétnyelvűséget szolgálja, ilyes folytán pedig magának a nyelvnek az ápolását, megmaradását.

Az adatközlők szerint inkább szellemisége volt egyedülálló Sója Miklós munkásságának, amelynek része a nyelv is.